

Асаналиева М.М.

**МЕКТЕП ЖАШЫНА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРГА
РУХАНИЙ ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨ ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРДЫ
КОЛДОНУНУН ШАРТТАРЫ**

Асаналиева М.М.

**УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСТНЫХ
НАРОДНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ
ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

М.М. Asanalieva

**TERMS OF USE ORAL FOLK ART IN SPIRITUAL EDUCATION
OF CHILDREN OF PRESCHOOL CHILD**

УДК: 373.2/24:37.034

Макалада мектеп жашына чейинки балдарга руханий тарбия берүүдө элдик оозеки чыгармаларды колдонуунун шарттары жөнүндө сөз болот. Оозеки көркөм мурас тарбиялагыч жана таанымал маңызынан, жагымдуу жана ийкемдүү касиетинен бери бардык курак баскычтагы балдар үчүн универсалдуу жөрөлгөгө ээ экендигин макалада жазылган ойлор тастыктайт. Элдик оозеки чыгармачылык мектеп жашына чейинки балдарды тарбиялоодо педагогикалык негиз болуп бере алырын далилдейт. Макалада баланын руханий жан дүйнөсүн байытууда элдик оозеки көркөм чыгармалар, акылына, мүнөзүнө, эркине таасирин тийгизип, адеп сезимин өстүрүүдө, өз ойлорун айткан педагогдордун сөздөрү камтылган. Мектеп жашына чейинки балдарды жомок аркылуу тарбиялоодо оозеки чыгармачылыктын таасирин күчтүү экендиги белгиленген.

Негизги сөздөр: жанр, тарбиялык каражат, ой жүгүртүү, мектепке даярдоо, жоопкерчилик, талап, мүнөз.

В статье речь пойдет об условиях использования произведений устного народного творчества в духовном воспитании детей дошкольного возраста. В статье подтверждается мнение о том, что устное художественное наследие с точки зрения воспитания и познания имеет для детей всех возрастных групп универсальные признаки, начиная с приятного и гибкого качества. Устное народное творчество в воспитании детей дошкольного возраста свидетельствует о том, что оно может стать педагогической основой. В статье содержатся высказывания педагогов о том, что в обогащении духовного мира ребенка и в развитии в нем нравственности, характера, мудрости устные народные художественные произведения играют важную роль. Отмечается сильное воздействие устного творчества в воспитании детей дошкольного возраста через сказки.

Ключевые слова: жанр, воспитательные средства, размышление, подготовка к школе, ответственность, требование, характер.

The article will focus on the conditions of the use of works of folklore in the spiritual education of children of preschool age. The article confirms the opinion that the oral

artistic heritage in terms of education and knowledge has universal features for children of all age groups, starting with a pleasant and flexible quality. Oral folk art in the education of children of preschool age indicates that it can become a pedagogical basis. The article contains the statements of teachers that oral folk art plays an important role in the enrichment of the spiritual world of the child and in the development of morality, character, wisdom. There is a strong impact of oral creativity in the education of preschool children through fairy tales.

Key words: genre, educational means, reflection, preparation for school, responsibility, requirement, character.

Мектеп жашына чейинки баланын турмушунда элдик оозеки чыгармалар маанилүү орунду ээлейт жана негизги ишмердүүлүгү болуп эсептелет. Элдик оозеки чыгармачылыктын таасиринен балада, сөз байлыгы артат, акылы өсөт, мамилелешүүсү активдешет, өз ара сыйлашуу, эрежелерге баш ийүү, достук, ж.б. нравалык сапаттары калыптанат.

В.Г. Белинский: “Бала канчалык жаш болсо, аны адептүү жорук-жосундарга үйрөтүү ошончолук жеңил болот. Жакшы салттарга таянуу менен наристе баланы асыл сезимдерге, шыкка жана жакшы адаттарга окутуу эмес, көнүктүрүү гана зарыл” - деп айткан [1].

Жаш баланы дал ушул салттарга көнүктүрүү үчүн элдик оозеки көркөм чыгармадагы каармандардын жоруктары оң таасирин берет. Анткени өзүнө жаккан каармандарынын жоруктарын сөз менен сүрөттөп айтып берүү наристе үчүн “окутуу эмес, көнүгүүгө” айланып, анын өзү образдуу-логикалуу ойлоого өтүүнүн өткөөл шартын түзүп калат. Баланын ойдон көркөм кураштыруусу-чыгармачылыгы алда канча өөрчүйт. Буга жараша анын өздүк мотивдери бир кыйла такталып, эмоциясы күчөйт, ар тараптан чыйрала баштайт.

Албетте, бул багытта ата-бабаларыбыздын көркөм жаратмалары ар кыл жана бай болгону белгилүү. Алар чакан жана чоң жанрлардан турган нарктуу, эң абалкылары бейан, баёо аңгемелер жана уламыштар, жөө жомоктор менен жомоктор, лирикалык жана дидактикалык чыгармалар катары өсүп чыкты. Элибиздин мына ошол асыл кенчи түгөнгүс азык катары азыркы балдарыбыздын кызыктуу көркөм окуучусуна айланды.

Байыркы баёо аңгемелер менен уламыштар жана “Манас” үчилтиги башында турган баатырдык жана турмуш санаттары тууралуу айтылуу дастандар менен азаттык жөнүндөгү утопиялуу санжыраларды балдарга тартуулап келишкен. Калайык калктын ошол асыл мурастары балдар үчүн биринчи табийгый тарбиячыларынан болду. Ата менен эненин улукман сабагы катары күн-түнү бою балдардын кулагына куюлуп жүрүп отуруп, руханий тарбия берүүнүн чыныгы куралына айланды.

А.С. Макаренко бардык жомоктордун ичинен жаш балдар үчүн аябай жагымдуусу жаныбарлар дүйнөсү жөнүндөгү жомоктор экенин белгилеген. Ал өз сөзүндө: “Бала там-туң басып, тили чыккан күндөн тартып, жети-сегиз жашына чейин өзүн жандуу-жаныбарлар дүйнөсүнөн кескин бөлүп кете албайт. Алардын жорук-жосундары менен зоологиялык инстингдерин жактырып, кайталап туурап өсө берет. Жаш балдарды ошол шыбагысынан бөлүп кароо, аларды балалык баёолугу менен ыктыярдуу эркинен ажыратууга барабар” – деп айткан [6].

Элдик оозеки чыгармалар баланын руханий жан дүйнөсүн ойготуу менен акылына, мүнөзүнө, эркине таасир тийгизип, адеп сезимин өстүрөт. Ошону менен бирге баланын мүнөзүндө баалуу сапаттардан болгон кайраттуулук, туруктуулук, чынчылдык, бири-бирине жардамдашуу, коллективге баш ийүү, өзүнүн күчүнө ишенүү сезимдерин пайда кылууда элдик оозеки чыгармачылык тарбиялоонун эң күчтүү каражаты боло алат.

Баланы башынан тарбиялап, баатыр жетилтүүнүн илимине, каада-салтына айландырылган элдик оозеки чыгармалардын урунттуу касиетинин бири оозеки аткаруучулук мүнөзүндө турат. Себеби кайсыл жанр, кандай гана көлөмдүү чыгарма болбосун, жеке адам же коллектив тарабынан аткарылат да, ал мына ошондо гана көркүнө чыгып, искусствонун атайын бир түрү катары калыптанып жетилет.

Оозеки чыгармачылыктын өзгөчөлүгүн философ Ф.Энгельс “Оозеки чыгармачылык – бул баланы келечек жашоого даярдоочу баштапкы мектеп” – деп белгилеген [2].

Эл атайын балдар үчүн жараткан фольклорго оюн ырлары кирет. Бала көз ачып көргөнү оюн аркылуу гана ааламды таануу жолуна бет алат. Ойногон оюндарынын мазмунунан улам, баланын эртеңкисиначык байкаса болот.

Н.К. Крупская: “Оюн мектеп жашына чейинки балдар үчүн чөйрөсүн андап билүүнүн жолу” – деп жазган. М.Г. Горький аны улантып: “Оюн – балдардын өздөрү жашап турушкан чоң дүйнөсү, балдар аны таанып-билүүгө жана жаңыртууга чакыртылган” – деп аныктайт [6].

Оюн жана салт ырлары аркылуу Ата-Журттун коргоого, кыраакы, шамдагай, баам-парасаттуу, душманга карата өктөм жана чечкиндүү болууну тастыктаса, макал менен лакап, санат менен насыят ырлары болсо баладагы жүрүм-турумдун жана көз караштын калыптанышы жөнүндөгү сыноодон өткөн, тастыкталган мыйзам-ченем.

Демек оюн, баарыдан мурда, баланын жетиктигин, билермандыгын, көзөмөлдүүлүгүн талап кылат жана өнүктүрөт. Тагыраак айтканда, кадимки турмуш түйшүгүндөй, анын жарамдуулугун же жарамсыздыгын ылгайт. “Ак чөлмөк”, “Уюм тууду”, “Чикелдек”, “Ак терек менен көк терек” оюндары буга күбө.

Элдик оозеки чыгармачылыкта эс тартып келе жаткан тестиерлерге жана кенже мектеп балдары менен өспүрүмдөргө жарашыктуу чыгармалар көп. Алар көп варианттуу “Бешик ырлары” менен көңүлдүү “Оюн ырлары”, наристе баланын келечек жолу тууралуу асыл ойлорун жыл маалына толуп, талпынып калган учурдагы “Сал билек” жана каз-каз туруп, алгачкы кадамын шилтеп, басып кетүү учурунда аткарылуучу “Тушоо кесүү” ырларында не деген педагогикалык ойлор жатат.

Негизги артыкчылыгы алар мугалим-устаттын түшүндүрмөсүн талап кылбайт, күндөлүк турмуш агымы менен эле балага жетип келет жана өмүр бою аны менен бирге жүрөт.

Оозеки көркөм мурас тарбиялагыч жана тааниткыч маңызынан, жагымдуу жана ийкемдүү касиетинен бери бардык курак баскычтагы балдар үчүн универсалдуу жөрөлгөгө ээ. Ал аркылуу мектеп жашына чейинки, наристе 2-3 жашынан тартып биринчи жолу чоң дүйнөгө аралашат, сүйүнүч менен кайгыга беттешет, адилет менен карөзгөйлүк сыяктуу түшүнүктөр бул курактагы

бала үчүн бир кыйла татаал жана күтүлбөгөн жагымсыз жаңылыктарды туят жана моюнга алууга мажбур болот.

Ч.Айтматов: “Бала жүрөгүң арамдык менен кыянатчылыкты кабыл кылбады. Эми менин көңүл жубатарым да ушул” - деп айткан [3].

Эл жомогу бала үчүн аалам-дүйнө таануунун биринчи жана жападан жалгыз татыктуу куралы болуп эсептелет. Мектепке чейинки курактагы балдар жомоктой периштелүүлүгү менен мүнөздөлөт, алардын ар бири жомок стадиясында жашашат. Балага бүткөн периште анын кыял жебесине бекем уялайт. Ошондуктан кубулуш менен нерсеге, буюм-затка бүткөн сапаттык касиеттеринен мурун, андагы жашыруун сырлар баланы өзүнө тартып, ээрчитип алат.

Жомок – элдин даанышмандыгы, байыркы турмуш тажрыйбасынан келе жаткан фантазиясы менен болумушу жатса, М.Горький “Түпкүлүгүндө чындыктын элементи катышпаган жомок жок” - деп жазган [5].

Мектепке чейинки тарбия берүү мекемелери менен кенже класстардын окуу программасында жомоктор менен жөө жомокторго кеңири орун алган. Себеби жөө жомоктордун башка түрлөрүндө чанда гана кезиге калчу гипербоалар менен кызыл-жаян апыртмалар, жер жарып чыга келген сыйкырлар менен эл таламын талашкан адилет күчтөр беттешет.

М.Горький: “Жомок дегениңиз негиздүү, ишенимдүү божомолдун чыныгы булагы болгон” - деп жазат [5]. Тестиер балдардын каалоосу боюнча реалдуу дүйнөнүн көзгө урунбаган жашыруун сырлары, сыйкырдуу-керемет күчтөрү бар сыяктуу туюлат. Алар мына ошолорду иликтөө жана үйрөнүү максатында канаттуу кыялдын деми менен жашоону каалашат.

Баланы тарбиялоого багышталган эң сонун дидактикалык багыттагы акыл-эс корутундулары, адептүү жүрүм-турумдун руханий эрежелери камтылгын элдик оозеки чыгармачылыктын наркы ушунда.

Наристе чоң адамдардан айырмаланып алысыз макулук курт-кумурскалар менен канаттуу досторуна боор төшөп, камкордук көрсөтөт, ата-энеден жашырынып барып жем төгүп, уя жасайт, кезегинде аларды ысык жайга узатып, келгендерди биринчи болуп тосуп алат. Ошол аракетинен эле балага алгачкы жолу дүйнө таанууга активдүү түрдө аралаша баштайт.

Айбанаттардын жорук-жосундары тууралуу элдик оозеки чыгармачылыкта балдардын жан

дүйнөсүнө ылайык шарттарда пайда болгон десек болот. Анткени ар кайсы элдин кенжетайлары менен тестиер курактагы балдары, бар болгону адам тилинде сүйлөбөй, көзүн жалдыратып, кишиге жан тарткан макулуктарга балдар боор ачытып, дайыма жакын болушат. Алар менен тил таап сүйлөшкүлөрү келет, мүмкүнчүлүгү жеткенче кам көрүп жана бирге жүрүгө ынтызар болушат.

Бала өзгөчө мектеп жашына чейинки курактагы балдар жандуу фантазиянын кубаты менен жаныбарлардын ролун аң-сезимдүү түрдө өз орду менен алмаштырып көрөт. Дал ошол учурда айбанаттардын атынан өзү сөз козгоп, алардын жоругун кандай гана мааниде болбосун айтып бере алат.

Негизгисинен, жандуу макулуктар дүйнөсү мектепке чейинки наристелердин турмушунда оң орунду ээлейт, балдардын дүйнө таанып-билүү сезимине урунттуу фактор болуп кызмат өтөйт. Биздин эрага чейинки бешинчи кылымдарда эле айтылуу философ Демокрит: “Жаныбарларды тууроо жолу менен биз көп нерселерге үйрөнгөнбүз, ырдоо жагынан сайрагыч куштар ак куу менен булбулдун, турак-жай кубулушу боюнча чабалекейдин окуучусубуз биз” - деп айткан [4].

Өмүрү өскөн сайын балдардын таанып-билүүгө болгон талабы менен кызыгуу чөйрөсү жана жалпы маданий деңгээлдери артып, байып отулары белгилүү. Бала улам кезектеги курак баскычына өткөн сайын, аны руханий жана социалдык активдүүлүгү күчөйт, балалык чөйрөнүн чегинен өтүп, ал чоңдордун дүйнөсүнө аралашууну самайт. Ошондой эле бала менен чоң адам бир эле коомдо, бирдей шартта, а тургай, бир үйдө жанаша жашашканы менен, ар бири аларды эки башка даражада кабыл алышат. Мына ошондуктан, бала кыял-жоругу менен ой-санаасынан, каада-салты менен тулку-турпатынан бизге салыштырмалуу баёо келет.

Бала күн сайын аралаш бирге жүргөн чоң адамдардан деле үлгү алары бышык, бирок ал чыгармадагы каарманындай эффект бербейт. Анткени көркөм эмоциянын, образдардын таасири менен күчү аркылуу пайда болгон өспүрүмдүн социалдык активдүүлүгү анын өсүп жетилишиндеги негизги факторлордун бири болуп калат. Анын натыйжасында баладагы саясий-моралдык, адеп-ыймандык, патриоттук сезимдери кошо өнүгө баштайт.

Н.А. Добролюбов: “Баарынан мурда балдарды образдуу ойлонууга кызыктырышы керек,

ошону менен бирге, алардын акыл-эсине жардам берип, демилгесин, таанып-билүүгө болгон аракетин алоолонтуп, мүмкүн болушунча аны өзүн курчап турган чөйрөдөгү чындык менен кеңири тааныштырышы зарыл” - деп жазат [1].

Демек, эл-баардык дөөлөттүн жараткычы: нарктын, касиеттердин, диалектиканын, эреже-салттын, руханий мүлктүн биринчи түзүүчүсү. Азыркы биз, бар болгону, дал ошол руханий жактан тарбия берүүчү бай мурастарыбызды, жерге себилген түгөл ырыскыны терип-тепчип үйрөнүп, жаңы төрөлгөн балдардан тарта өздөштүрүп алсак эрдик кылган болобуз.

Адабияттар:

1. Белинский В.Г., Чернышевский Н.Г., Добролюбов Н.А. О детской литературе и детском чтении. - М., 1954.
2. Аркин Е.А. Родителям о воспитании. - М., 1957.
3. Блонский П.П. Избранное педагогическое и психологическое сочинение. 2-х томах. - 1 том. - М., 1979.
4. Волков Н.Г. Этнопедагогика. - М., 2000.
5. Горький М. О воспитании молодежи. - М., 1949.
6. Макаренко А.С. О детской литературе и детском чтении. - М., 1954.
7. Сулайманов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. - Жалал-Абад, 1992.
8. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании. - Л., 1956.

Рецензент: к.пед.н., доцент Муратбаев Б.Б.